

վուրդն ապրում է խաղաղ պայմաններին մէջ։ Այդ դրութիւնը սակայն երկար չի տևում։ Լուսինները նորից շարունակում են իրենց ասպատակութիւններն ու հարստահարութիւնները։ Նրանք գրաւում են իրենց հօտերի համար կենսական նշանակութիւն ունեցող բնիկների արօտատեղիներն ու բարձրաւանդակները, որի հետեանքով գիւղացիներն օրըստօրէ դիմում են դէպի տնտեսական քայքայում։ Դեռ աւելին։ Լուսինները գնում են ջահարմանալի որոշ հողամասերը և հետզհետէ զօրեղացնում իրենց տիրապետութիւնը։ Այսօր արդէն նրանք տէր են ամբողջ ջահարմանալին։

Լուսին գերիշխանութեան ներքոյ գտնւող հայ գիւղացիները ցրում են և հաստատում զանազան գիւղերում։ Այնուհետև ջահարմանալի քեւանքարութեան պաշտօնը վարում են հետեւեալ չորս ազգատոհմերը.

1. Սուքիասեանները — Ահմադաբադում.
2. Ղարախանեանները — Իրաքում.
3. Բաբուլմանները կամ Խուզաբախչեանները — Մամուքայում.
4. Օհանեանները կամ Դաուլթեանները — Գիշնիգանում.

Յիշեալ ազգատոհմերից իւրաքանչիւրն ունենում է 4-500-ի չափ ոչխարներ, մօտ 100 հզնբլ, կովեր, ձիեր. իսկ ամբարները լիքն են լինում ցորենով, գարով, իւզով, ձէթով, և այլն։ Նրանց տան դռները բաց են լինում ամենօրի առաջ. օտարական ճանապարհորդները միշտ իջնանում են նրանց տները և հիւրասիրում։ Ասենք մի քանի խօսք նրանց մասին։

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի)

Ե. Խ. — Էլ նշանակենք հոս հեղինակին նախորդ օգտուածին մէջ սորդած հետեւեալ վրիպակները.

ՎՐԻՊԱԿ

ՈՒՂԵԼԻ

Գեոնդումանի մահալ	Գեանդումանի մահալ
Չօլակա	Չօլաշա
Վախտուսար	Վախտուսաթ
Ջուռու աղբիւր	Ջուռու աղբիւր
Սօվդու	Սօվզու սար

ՀՆԱԽՈՍ ԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՔՈՎ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես Բագմ. էջ 210)

2. — Յիտ Լուսաւորչի և Տրդատայ մահուան՝ անոնց հիմնած դպրոցները չկարողացան ապրիլ։ Տրդատայ յաջորդաց անարժան ընթացքը չպիտի նպաստէր անոնց պահպանութեանը, մինչև որ հասաւ մեծին Ներսիսի կորույթի ու շինարար բազուկը, որ վերստին նորոգեց Հայաստանի խաթարեալ բարեկարգութիւնը, կուսելով թագաւորաց դէմ. և ուրիշ ձեռնարկութեանց հետ «կարգէր և ի տեղիս տեղիս դպրոցս յունարէն և ասորերէն՝ յամենայն գաւառս Հայոց»։ Այս դպրոցները, նախորդաց ծրագրով, բայց աւելի ժողովրդական հանգամանք ունենալ կը թուին. որովհետև կը գտնուէին բոլոր գաւառաց մէջ, և այս պատճառաւ ալ ցերեկեայ էին անշուշտ. որոյ համար Ներսէս անոնց առանձին ուսնիկ չի յատկացներ, ինչպէս ըրած էր Տրդատ, և ինքն իսկ Ներսէս՝ հիւանդանոցաց և աղքատանոցաց։ Չպիտի սխալինք խորհելով՝ թէ մեծ հայրապետիս մահուամբ՝ անոր բոլոր հաստատութեանց ու բարեկարգութեանց հետ՝ վերստին ջրն ու ջրեցան դպրոցներն ալ, որոնք ոչ մէկ կարեւորութիւն կրնային ունենալ անոր սպանչին, հեթանոսամիտ ու զեղծարարոյ Պապայ համար։

Փառաւոր նկարագրելով այդ շրջանի հայ ժողովրդեան ցրտութիւնն առ ջրիստոնէական կրօնքը, և հեթանոսական բարքերը՝ որոց ակնարկեցի, կ'ըսէ՝ թէ բացառութիւն կը կազմէին անոնք՝ «որք

զհանգամանա զխտէին հիւլէն կամ ասորի դպրութեանց»¹։ Յայտնի է՝ թէ յիշեալ դպրոցաց աշակերտներն էին այդ լեզուաւ գէտները, և անոնց գեղեցիկ պտուղները կը կազմէին, և որոց թիւը սակայն հեռի էր, ինչպէս նախկին շրջանին, ընդգրկելէ ամբողջ հայ պատանեկութիւնը։

3. — Ի՞նչ ուսումներ կ'աւանդուէին այդ դպրոցաց մէջ։ Մեր պատմիչները կը յիշեն երկու օտար լեզուները և ս. Գրոց գիտութիւնը, և ուրիշ նիւթոց մասին կը լռեն։ Արդեօք տակաւին հոս ալ ուրիշ բան չէին սովորեցներ։ Ս. Ազոստրինոս, որ նոյն Դ դարուն դաստիարակուած էր յԱլիքիկէ, կը վկայէ՝ թէ նոյն կողմերու դպրոցաց մէջ կ'ուսուցանէին լատին և յոյն լեզուները, դասական հեգիւնակաները, Վիրգիլիոս, Հոմերոս և ուրիշներ, և թուաբանութիւն²։ Մեր լեզուներն յայտնի են, մեր թատականք՝ Աստուածաշունչն էր։ Իսկ թուարանութիւնն այնքան կարեւոր եղած է միշտ ամէն ազգերու համար, որ դժուարին էր՝ թէ մեր դպրոցաց մէջ զանց ընէին անոր ուսումը։

Հաւանական չէ, կ'ըսեմ, որ յունարենի հետ յոյն դասականը ալ ուսուցուէին հայ դպրոցաց մէջ, երբ կը նկատենք նոյն դարու արեւմտեան Հայոց ոմանց ըով անգամ խորշումը հեթմանոս հեղինակներէ։ «Դաւիթ, կը գրէ Ս. Յերոնիմոս, մեր Պինդարն է, մեր Սիմոնիդը, մեր Աղկէոսը, մեր Որատիոսը, մեր Կատուզոսը, մեր Սերենոսը»³։ Ի՞թէ արեւմտեայ ըրիստոնէից շատերը կը շարունակէին մնաիւր անոցմով, որովհետեւ իրենցն էին⁴, մեր նախնիք չուէին այդ ներքին կապի անոնց հետ, ոչ ալ սեպական հին և ատենականութիւն մը՝ որ հրապուրէր գլխինը։ Որով պիտի շատանային ս. Գրոց ուսուցմամբ միայն, որ արդէն կարեւորագոյնն էր՝ հեթմանոսութենէ հեռացնելու համար հայ ժողովուրդը։

4. — Երբորդ անգամ պիտի բացուէին մեր դպրոցները Ե դարուն սկիզբը, հայ նշանազրաց գիւտին առթիւ, և շնորհիւ ու գործակցութեամբ ս. Մեսրոբայ, Սահակայ և ազգաշէն Վառձապուհ թագաւորին, որ

զարտուղելով իւր նախորդաց ընթացքէն, հետևող մը հանդիսացաւ՝ կրթական գործին մէջ՝ մեծին Տրդատայ, յաւերժացնելով իւր անունը մեր կրթասէր թագաւորաց ցանցաւ ցանկին մէջ։

Հագիւ թէ հայ կամ դանիելեան տառերը գտնուեցան, կաթողիկոսն ու ս. Վարդապետը, կ'ըսէ Կորիւն, «հայցէին ևս յարեալէ մանկունս մատաղս, որով զնշանագիրան մարթնացին»⁵ սովորեցնել և ի գործածութեան դնել, Առաջին փորձն էր դպրոցաց վերարացման, որ թագաւորը կը հաւաքէ միասին յարմար տղայաց խումբ մը, անոնց բռնիկն ալ տալով անտարաւ կոյս։ Երբ տեսաւ Մեսրոբ՝ թէ յաջողեցաւ իւր ձեռնարկին մէջ, և «բազումք ի նոցանէ տեղեկանային» տառերուն, կը բազմացնէ դպրոցներն ամէն կողմ, և «հրաման տայր ամինայն ուրեք նովին կրթել»։ և այս գործով իսկ կը բարձրանար ինքն ալ վարդապետական աստիճանին, կը յարէ նոյն պատմիչը⁶։

Երկու տարի վերջ՝ ս. Մեսրոբ նկատելով դանիելեան նշանագրոց անբաւականութիւնը մեր հնչմանց համար, զանոնց լրացուց ինքնահնար տառերով։ Եւ այսպէս հայերէն գրութեան արուեստը հասած իւր կատարելութեան, մեծագոյն մղման մը պատճառ դարձաւ դպրոցական գործին մէջ։ «Համարձակագոյն և առաւելագոյն, կը շարունակէ Կորիւն, զաշակելս տութիւնն նորագիւտ վարդապետութեանն խմբէին ուսուցանել և թեքել»։ Այդ «նորագիւտ վարդապետութիւնը» տառից ուսումն է, որ ամէն կողմ տարածուած էր։ Բայց ամէն տեղէ աւելի՝ բոլորին ակնարկը դարձած էր ի Վարդաշապատ, «ի կայս թագաւորեան և հայրապետոցն», ուսկից ծագեցաւ նախ գիրը և թարգմանուեցաւ ս. Գիրքը, և «ի կողմանց և ի գաւառաց Հայաստան աշխարհին յորդեալք և զըրզեալք՝ հասանէին (անդր) ի բացեալ աղ-

1. Փառ. 33. — 2. Ա. Գ. Խոս. Ա, 4. — 3. ՅԵՐ. ՆԱԿ. 4. — 4. Cabr. Ecole, 1781. — 5. ԿՊԵ. 9. — 6. ԱՅԻ.

բիւրն գիտութեանն Աստուծոյ»։ Հոն՝ ուստանին մէջ՝ աշակերտաց առաջին դասը երբ կը զարգանայ ու կը հասնի «ի կատարումն գիտութեան», որով կարողանային ուսուցանել նաև այլոց, զանոնք կ'առնուն կը ցրուն Հայաստանի բոլոր գաւառացի մէջ, որպէս զի իրենց կարգին տարածեն կրթութիւնը¹։

Վարդապետն այդ չափով չի գոհանար, և աւելի կ'ընդլայնէ իւր գործունէութիւնը։ Առանձին ուշադրութիւն կը դարձնէ Հայաստանի սահմանապահ կամ սահմանակից աշխարհաց, ուր Աւետարանի լոյսը դարէ մի վեր դեռ շատ քիչ թափանցած էր։ Թագաւորին հրամանաւ նախ կ'երթայ Մարաց կողմերը, հոս է ինճիհեան կ'ուզէ փայտակարան հասկանալ², և զորս կորիւն կը կոչէ «խուժադուժ կողմանս», որոց բնակիչները, բնականապէս Հայեր, ոչ միայն բարուք ընկած էին չարաչար, այլ նաև «խեցրեկագոյն և խշորագոյն լեզու» մ'ունէին, որոյ համար Հայաստանի քարոզչաց «դժուարամատոյցը» մնացել էին։ Մերօր կը կրթէ՝ կ'ուսուցանէ զանոնք, այնչափ որ «հայաբարբառը հայեքենախօսը» կը դառնան³։

Այնտի կ'անցնի Գործիան գաւառը, ուր ինքնին տեսած էր երբեմն կռապաշտութիւնը դեռ մնացած⁴ և «լի առնէր զգաւառն ողջունիւ Աւետարանին Գրիստոսի»⁵։ Յետոյ կ'երթայ Սիւնեաց նշանաւոր աշխարհը, ուր Վաղինակ իշխան սիրով կ'ընդունի զինքը, և կը գործակցի իրեն՝ դաստիարակելու տեղւոյն «գազանաւթոյ վայրենագոյն ճիւղադարձի» բնակչութիւնը, այս նպատակաւ «ժողովեալ մանկունս առ ի նիւթ վարդապետութեանն»⁶։ Վրաստան անգամ անմասն չի մնար անոր բազմադիւն պտղաբերութենէն։ Հոն ալ կը հասնի, «առնոյր կարգեալ նշանագիրս վրացերէն լեզուին», և կ'ընտելացնէ զայն նոյն ազգին⁷։ Նաև Աղուանից «առնէր ապա նշա-

նագիրս»՝ Բենիամինի օգնութեամբ, զոր անոնք կ'ընդունին, «յանձն առեալ դպրոսքեանն հնազանդելոյ»⁸։

Բայց անոր սրտին աւելի մերձաւոր երկիր մ'ալ կար, Բիւզանդիոնի հպատակ Հայութիւնը, ուր չէր հասներ մեր Թագաւորին ժամը։ Մերօր կ'ուզէր հասցնել իրենը։ Ելաւ գնաց մինչ և ի կոստանդնուպոլիս, հրաման ստացաւ կայսերէն՝ վարդապետելու մայր հայրենիքէն անջատուած իւր եղբարց ևս։ Հրամանին հետ ընդունեցաւ նաև յունարէն ակումիտ (անքուն) տխրողս, որ յատուկ էր խստամբեր կրօնաւորաց կարգի մը։ և երիցագոյն աշակերտաց հետ դարձաւ ի փոքր Հայս, ձեռնարկեց՝ «բազմութիւն մանկտույ ժողովել... ի պատեհագոյն տեղիս», անոնց համար ալ «սոճիկս» կարգելով⁹, զոր կուտար Բիւզանդիոնի արքունիքն՝ ըստ խորենագոյն¹⁰։

Պէտք է անգամ մ'ալ կրկնեմ՝ Թէ Մեսրոբայ բացած այդ բոլոր դպրոցներն աշխարհական պատանեաց համար էին, և զատ անոր վանական դպրոցէն՝ զոր իրը կրօնաւոր ունէր ու կը պահէր տառից գիւտէն յառաջ, և զոր պիտի տեսնենք իւր կարգին։ Զի նախ՝ ոչ արքայն և ոչ վարդապետները կարող էին իրենց ախորժած պատանիները հաւաքել ու կարգել վանական կամ եկեղեցական կոչման, որ բնատուր լինելու է. ոչ ալ ուրիշ շատեր «յորդեալը և զրդեալը» պիտի փութային ինքնայօժար նոյն լծին ներքեւ։ Երկրորդ՝ աշակերտութեան առնուած մանկանց վրայ կը փնտռուին այնպիսի ձիրքեր, ինչպէս «ընտրեալ» ուշեղս և քաջաւունս (պերճաբան), փափլաժայն և երկարողս¹¹, որոնք կը վերաբերին ոչ թէ վանական՝ այլ արտաքին դաստիարակութեան, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, Եւ երրորդ՝ յայտնապէս ալ վկայուած է՝ Թէ այդ դպրոցաց մէջ կը յաճախէին նաև իշխանաց զաւակ-

1. Կոր. 13. — 2. Ինճ. Գ, 84. — 3. Կոր. 12, — 4. Նոյն՝ 7. — 5. Նոյն՝ 14. — 6. Անդ. — 7.

Նոյն՝ 15. — 8. Նոյն՝ 18, 19. — 9. Կոր. 17. — 10. Խոր. Գ, 44. — 11. Նոյն՝ Գ, 49.

ներ, որոցմէ յետոյ հաւաքուած կը գտնենք Ս. Մեսրոբայ մահճին շուրջ՝ եկեղեցաւ կանաց հետ միասին, պատմէն երկու դասակարգը միանգամայն կոչուած «զբլ-խաւոր աշակերտը», սփոփելու վարդապետին օրհասի վիշտը: Անոնցմէ կը թուէ կորիւն՝ իբր եկեղեցական՝ զՅովսէփ և զԹադրիկ. «Իսկ ի զինուորական կողմանն»՝ աշխիւնն տոնմիկ աշակերտներէն՝ ներկայ էին, կ'ըսէ, վահան Ամատունի և Հմայակ Մամիկոնեան, «արք պատուականք երկու դածը հրամանակատարք վարդապետական հրամանաց», որոնք անոր փառաւոր թաղում մ'աւ կը կատարեն՝ Պատմութիւնը չ'ընդունիր, և անկարելի իսկ էր՝ որ բազմազարդ վարդապետը աշխարհէ աշխարհ շրջած ու տարիներով դեզերած լինէր իշխանաց ապարանից մէջ՝ ուսուցանելու և դաստիարակելու համար անոնց մանկտին: Այլ ինչպէս ըսի, վերոյիշեալ զարդաց մէջ կրթուած էին անոնք: Ազոցմէ կը թուի նաև Եղիշէ պատմագիրը, որ իբր աշխարհական դաստիարակուած և ապրած էր մինչեւ վարդանանց պատեւրագը, յետ որոյ կրօնաւորական վիճակը ստանձնեց՝:

Ծ. — Ղազար Փարպեցին՝ Մեսրոբայ ամբողջ կրթական գործունէութեան արդիւնքը կը համառօտէ հետագայ բացատրութեան մէջ. «կարգեցան վաղվաղակի յայնմ հետէ զպրոցը հօտին ուսմանց, բազմացան դասը զրչաց՝ ելեւելս առնելով զմիմեամբը»¹: Ինչ բաներ ուսան և գրեցին այդ գրիչները, զորս չենք կրնար անշուշտ իմանալ զրչագրաց ստակական օրինակողներ, որոց մէջ մրցակցութեան տեղի չէր կարող լինել:

Թարգմանչաց զարդոցները կը տարբերէին նախորդներէն՝ իրենց ուսումնական ծրագրով, Նախ՝ առաջնոց յոյն և ասորի լեզուաց կը յաջորդէ հոս հայ նորագիւտ եւանգելիս ու տոնմային յնգուն, ինչպէս ընդարձակօրէն տեսնը վերև. «Զքանզի ամենայն անձն, կ'ըսէ Փարպեցին, յորդորեալ փափաքէր յուսումն հայերէն գիտութեանն»²: Եւ որ և է օտար լեզուի ու

սուցման չենք հանդիպիր հիմայ. որովհետև անոնք Հայաստանէն դուրս պիտի ուսուցունէին այնուհետեւ, որոյ մասին յաջորդ գլխոյն մէջ:

Ինչ էր անոնց ուսուցած հայերէնը: Ոչ անշուշտ նորակերտ լեզու մը, ինչպէս եղան կարծողները, ոչ ալ աւանդական ուրոյն գրական բարբառ մը: Այլ ժամանակի խօսուն լեզուն՝ որ կ'ապրէր Հայաստանի քաղաքական ու կրօնական կեդրոնին մէջ, և կը զանազանէր գաւառականներէն՝ որոց ակնարկեցիք³. և որ հասած է մեզ թարգմանչաց թողած մասնազրոյթեան մէջ: Այս պարագայն կը հաստատուի հետագայ փաստերով:

ա. Մեսրոբայ հայ գիրը հնարելու նպատակն էր՝ հայ ժողովրդեան ձեռքը տալ ս. Գիրքն «Ինքեան ձայնի», և ոչ մուրաքցածոյ բարբառով՝ ինչպէս ասորերէնէն էր, ուսկից ժողովուրդը ոչինչ կը հասկանար⁴. և երկու կտակարանք թարգմանուելով՝ «հայաբարբառ» հայերէնաբար գտան⁵: Ուրեմն անոնց լեզուն հասարակացն էր — բ. Մարդիկ կը մատենագրեն՝ ժողովրդը դեան խօսելու համար. պիտի հեռանային նպատակէն, եթէ խօսէին հասարակութեան անիմանալի և կամ դժուարին լեզու մը. հետևաբար թարգմանչաց բարբառը ժողովրդեանն էր — գ. Ե դարը տառից գիւտէն յառաջ չէր կարող երկու լեզու ունենալ. մին խօսուն և միւսը գրաւոր. զի գրաւորը չկայ առանց գրին. և մի և նոյն շրթանց վրայ չէին կարող երկու տեսակ հայերէն ծաղկիլ և ապրիլ — դ. Ոչ ալ յետ տառից գիւտին կարելի էր նոր հայերէն մը ստեղծել. զի լեզուները բնախօսական օրինօք կը փոփոխուին հանդարտօրէն՝ ժամանակի ընթացքին մէջ, և ոչ թէ յանկարծակի — և. Ս. Մեսրոբ հազիւ գիրը կազմեց՝ անմիջապէս ս. Գրոց թարգմանութեան ձեռնարկեց⁶. և իւր

1. Գրք. 27. — 2. Եղեւ. 14. Զար. Գպր. 334. — 3. Փրգ. 47. — 4. Նոյն. 42. — 5. Բգր. 1906, 245-6. — 6. Աստ. ... — 7. Փրգ. 36. — 8. Կրք. 18. — 9. Նոյն. 10.

Թարգմանութենէն կան նշխարներ ընտիր հայերէնով, ինչպէս Մնացորդաց գրքերը՝ հրատարակուած Գր. Խալաթեանէ, և այլք։ հետեւաբար Մեսրոպ ոչ ժամանակ և ոչ պէտք ունեցաւ վերածելու կամ կոկեղու խօսուոն բարբառը, այլ ուղղակի զայն գրեց։ — Գ. Գողթեան երգերը, հաւաքուած Ժողովրդեան բերանէն, նոյն զբաւառով շարադրուած են։ — Է. Գրաբարի զանազանութիւնն ալ՝ Թարգմանչաց գրչին ներքեւ՝ ուրիշ նշան մ'է անոր կենդանութեան, որով անոր մէջ մտիւ է գրողին անհատականութիւնը՝ զաւտական թեթեւ տարբերութեամբ հանդերձ. ապա թէ ոչ՝ միաձոյլ լեզու մը պիտի լինէր՝ առանց հոմանշերու, առանց սեպական ոճերու և քերականական այլազան ձեւերու, որոնք ապրող լեզուի ձիրքեր են։ — Ը. Խորեանցին կ'ըսէ՝ թէ ուզեր է յորինել իւր պատմութիւնը « հասարակաց իօսիք »¹, զոր սխալ է հասկանալ Ժողովրդեան բարբառ՝ տարբեր ազնուականէն². զի իւր գրածն արդէն ընտիր գրաբարն է. այլ կ'իմանայ պատմական ոճը, ինչպէս կը զգացնէ՝ յարկով. « որպէս զի մի երևեսցի (ընթերցողն) ի պիւնաբաւութիւնս գրաւեալ առ փափագն, այլ ճշմարտութեան քանից մերոց կարօտեալ »³։

Մեզ հասած այդ զրատը ու կենդանի հայերէնէն էր ուրեմն՝ որ կ'իշխէր մեսրոբեան դպրոցաց մէջ։

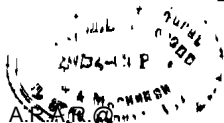
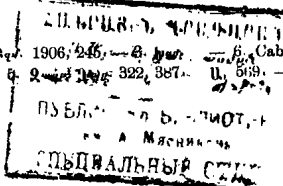
Կարգով երկրորդ՝ բայց կարևորութեամբ առաջին՝ զոր կ'ուսանին, ս. Գրոց հետոյ քինէն է, զոր կորին կ'որակէ՝ « գրութիւն Աստուծոյ » և կամ « շնորհք պատուիրանացն Աստուծոյ » բացատրութեամբ⁴, որոյ համար իսկ հնարուած տեսանք տառերը. և որոյ մէջ մեր աւագանւոյն անգամ « ի մանկութենէ » ստացած հմտութիւնը ցոյց տուի կանխաւ։

Յոյն և լատին դպրոցաց մէջ կը մշակուէր՝ թէ՛ հեթանոսութեան ժամանակ և

թէ՛ այդ շրջանին՝ քերականութիւնն ալ, որոյ մեր մէջ ևս զոյնութեան ապացոյցներ չեն պակասիր, կապուած հայերէնի ուսման հետ, Եւ նախ Գիոն. Թրակապետ քերականին հայացումը, որ իմ համոզմամբ կատարուած է Ե դարուն կիսէն կանուխ. և ասոր ապացոյց են զուտ ոսկեղաբեան հայ անուանք՝ որ կը բովանդակուին հոն, ինչպէս Մանէն, Արտակ, Բարգէն, Կորին, Մաշտոց, Մանուէլ, և Աւետարանի Բաներեգէս անուան թարգմանութիւնը Ջոյն գոյման, փոխանակ քնագրին Որդի որստման ձեւին. ազատութիւն մը՝ որ յատուկ էր ոսկեղաբեան թարգմանչաց, հրա ս. Գրոց թարգմանութիւնը տակաւին չէր ընտանեցած ամենուն։ Այդ քերականութիւնը բառացի թարգմանութիւն մը չէ, այլ ազատ և յարմարած հայ լեզուին, որով և Հայոց գործածութեան համար, և առաւելապէս զպրոցաց։ Նոյն քերականի մեկնութիւնը տուած են յետոյ Դաւիթ անյաղթ, Մովսէս քերթող և այլք⁵, որոցմէ երկուք զուցէ իրենց աշակերտութեան ժամանակ իսկ հմտացան անոր։

Արեւմտեայց կ'ուսուցանէին իննամով ձարտասանութիւնն ալ⁶, նոյնպէս և բիւզանդացի⁷, որ անձանօթ չէ նաև մեր ըով։ Կորին խօսելով Մեսրոբեանց ի Մարս կատարած առաքելութեան արդեանց մասին, կ'ըսէ՝ թէ իրենց աշակերտները՝ « պարզախօսս հեռուդարբանս՝ կրթեալս աստուածատուր իմաստութեանն ծնունդս կացուցանէին »⁸։ Պատմիչ անկարկել կը թուի սրբազան պիւնաբաւութեան, որոյ մէջ կը փայլէին այդ շրջանին եկեղեցւոյ վարդապետներէն ալ շատեր, Բարսեղ, Սեկեբեան, Գր. Նազիրանցացի և այլք. և մեզմէ՝ Յովհան Մանդակունի, աշակերտ մեսրոբեան դպրոցաց և յետոյ կաթողիկոս, որ թողուց իւր զեղեցիկ ճառերը՝ տպագրութեամբ ալ ծանօթ։ Ու. Առողիկ կ'ուզէ՝ որ Եզրաս Անգեղացին, զոր կը համարի

1. Խոր. Գ. ա. — 2. Բ. 1906/245. — 3. Կ. Կ. Cabr. Ecole, 1778-82 հ. — 7. Ռ. Բ. Գ. Գ. ա. — 4. Կոր. 13. — 5. Զ. 322, 387. — 6. Կոր. 12.

աշակերտ խորհնացույն, պերճախօսութեան ուրոյն դպրոց մը բացած լինի. « Զղասս ճարտասանիցն բազմացուցանէր »¹։ Յաղագս պիտոյից գիրքը, վերագրուած խորհնացույն, խնդիր չէ՝ ինքնագիր թէ թարգմանարար յօրինեալ, և Դաւիթ Անյաղթի Սահմանք իմաստասիրոսքեան՝ ճարտասանութեան դասեր տուին Հայոց աշակերտութեան։

Իրցն ու երաժշտութիւնն ալ մասն էին արեւմտեայց ուսումնական ծրագրին², որոյ ձայնականին գոյութեանը նաև մեր քով՝ ունինք նշմարանք մը. և նոյն ինքն խորհնացույն վերոյիշեալ վկայութիւնը³, որոյ համեմատ մեսրոբեան դպրոցաց աշակերտաց մէջ հասկացած էին նաև մանուկներ « փափկածայնա և երկարողիս », որ է երկար շնչով. յատկութիւնը՝ որ կարենոր էին երգեցողութեան համար միայն, և սոսկական գիտութեան աւելորդ։

Այս շրջանիս մէջ ալ յոյն հեթանոս մատենագրութիւնը վերտարուած կը ֆիայ հայ դպրոցէն։ Իզնիկ կը գրէ « յոյն իմաստնոց » հակառակ, և մեր թարգմանիչը կը հրաժարին հեթանոս հեղինակները հայացնելէ։

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

(Շարուծակիւի)

1. Աստ. 83. — 2. Cabr. 1747. — 3. Աստ.

Ո՛րքան համառօտը են վաստակն և ժամանակը, և քանի՞նք երկար վարձքն և փոխարէնը. քանի՞ սակաւ և իբրև ոչինչ մի է զինն զոր տամը, և ո՛րքան բազում և անբաւ ստացուածն զոր վայելիմը։

ԱԼԻՇԱՆ

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

ՅԱԿՈԲ ԿԱՐԵՑՑԻՈՑ

ՎԵՐԻՆ ՀԱՅՈՑ ՏԵՂԱԳՐԻՆ ՄԷՋ

(ԽԿ. ՎՂՂՂԿ. 1908)

(Շար. տես Բազմ. 1922 էջ 364)

1. ԽԽՈՐԱՆ

Իլանեն բազում ակունք և լինի գետ սուր և ախօրան և մտանէ անհուն ձորն Միրանայ և Սառչամու (էջ 47)։

Այլուստ անձանօթ բառ մ'է, որ իբրև անձական զորածուած է գետին համար՝ « սրընթաց կամ անհղ » նշանակութեամբ։ Կրկին անձականներուն համար համա. նոյն հեղինակին քով՝ էջ 52. « Ի Ռայլ գետու ելանեն անթիւ ակունք, ի գեղջէն կարմրոյ լեւանցն ժողովեալ մտանեն ընդ ձորն և լինին գետ սուր և զարհուրելի »։

Ախօրան բառը կազմութեամբ բոլորովին անյայտ է, թրք. և պարս. լեզուներուն մէջ ալ նման ձև մը գոյութիւն չունի, որմէ փոխառեալ ըլլայ։ Բայց զիտենք որ Յակոբ Կարենցին ուրիշ տեղ մը նոյն բառը կը գործածէ իբրև յատուկ անուն Ախօրեան գետի. « Եւ գետն զայ Ղարսայ և յԱնոյ, որ է Ախօրան » (էջ 50)։ Ասկէ կրնանք հետեցնել թէ յատուկ անունը յետոյ հասարակի վերածուած է։

2. ԲԱՆԱՐ

Զի այժմ քաղաքս այս յոյժ բանտար է նման Ստամպուլայ, որ տարին ժիւ բնո մտանէ և ելանէ (էջ 37)։

Տեղէն կ'երեկ որ կը նշանակէ « բաւունկ, վաճառաշահ քաղաք » և ըստ այսմ կրնայ համարուիլ քան Վաւելի բառերէն ծագած, ինչպէս ունինք քանոյկ։ Բայց այս ստուգաբանութիւնը անշուշտ կեղծ է և բառը պէտք է զնել պրս. باندَر Bandar